

7. Ahogy ezzel kapcsolatban – a néprajzi és szépirodalmi lapokban már a kortársai által bírált – háborús verses antológia szerkesztőjeként Gyulai Ágost megjegyzi: „Majd megindult – igaz, csak Németországban, – a háborús költemények antológiáinak kiadása, melyeknek száma 1915 márciusa táján félszázánál többre ment, nem is számítván az önálló versköteteket kiadó poéták nagy tömegét és azt a sok különböző daloskönyvet, amelyet a harctérre induló vagy a harctéren lévő katonák kezébe adott a német poéták és német kiadók lelkesedése. Mi, magyarok ebben némileg elmaradtunk, ilyen dalgyűjteményeink alig voltak. A mi katonáink avval pótolták e hiányt, hogy maguk készítettek maguknak dalokat, részben régi nóták dallamaira; egyes poéták önálló verskötetei is csak az újabb időkben kezdtek feltűnedezni.” (Gyulai Ágost: *Háborús antológia*. Élet, Bp., 1916. 5–6.)

8. Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés*. A börtön története. (Ford. Fázsy Anikó – Csűrös Klára) Gondolat, Bp., 1990.

9. Vö. i. m. 219–227.

10. Türi: i. m. 32.

LINGVAY JULIANNA

„LEGYEN SZABAD NEKÜNK, MŰKEDVELŐKNEK IS, SZÓLANI...”

Női írás a 19. századi regionális sajtóban

■ Miről írhattak és írtak nők a 19. században? Kinek lehetett igénye, lehetősége és szüksége az írás nyilvános gyakorlására? Hogyan értékelték és értelmezték a kortársak a női újságírás gesztusát és termékeit? Voltak-e különbségek ilyen téren az országos és a regionális orgánumok között? E kérdések megválaszolásában sok forrás és eredmény áll rendelkezésünkre, ugyanakkor sok hiánnyal és bizonytalansággal is szembe kell néznünk. Az elmúlt két évtizedben a nyugat-európai és magyar nőkutatás érdeklődésének középpontjába helyezte a női íráshasználat habitusainak megértését, elsősorban azért, mert az írás különböző gyakorlatait a női individualizálódás eszközeiként, valamint a társadalmi hatalmi folyamatok elfeledett, elrejtett vagy rejtőzködő arculatának forrásaiként ismerte fel. Különös figyelmet kapott a 19. század nőktől származó vagy nőkről szóló szövegek feltárása és vizsgálata, hiszen ez a korszak a női íráshasználat kiterjedésének százada, mind az érintett társadalmi osztályokat, mind a szövegek mennyiségét, nyilvánosságát és a közlések médiumát tekintve. A korábban leginkább csak arisztokraták kiváltságaként ismert női íráshasználat 19. századi térhódításának kérdése tehát elválaszthatatlan a korszak megváltozott és folyamatosan változó társadalmi nyilvánosságának, a sajtóipar expanziójának, az oktatás demokratizálódásának, a technicizálódás és iparosodás, valamint több más társadalmi folyamatnak problematikájától. Jelen munkámban a 200 éve született Lövei Klára¹ (1821–1897) életútjába és íráshasználatába szeretnék betekintést nyújtani. Nem céloim az életmű megismerésében rejlő lehetőségeknek kiemelő tárgyalása, csupán további kérdések felvetését szeretném ösztönözni azáltal, hogy felhívom a figyelmet egy nem nagy mennyiségű, de a magyar női kommunikációtörténet számára igen értékesnek mutató szövegcsoportha.

Lövei Klára nevét elsősorban a nőnevelés történetének és az 1848–49-es forradalom és szabadságharcot követő megtorlásnak irodalma őrzi. A korabeli lapokban és újságokban való említései arra engednek következtetni, hogy a kortársak íróként (is) ismerték, viszont a magyar nőszerzőséget tárgyaló munkákban a név fellelhetetlen. Vizsgálódásaim elsősorban az újságírói tevékenységére terjednek ki, melynek nagy részét egy vidéki, kis forgalmú orgánumban, a *Máramaros* politikai és társadalmi hetilapban² fejtette ki. Két kolozsvári szerkesztésű lapnak volt rövidebb ideig még állandó munkatársa, más lapokban alkalmilag jelentek meg írásai, melyek elsősorban a szabadságharcra való visszaemlékezéseit tartalmazzák.

Máramarosszigeten született és nevelkedett, mindkét ágról kismemesi származású. Édesapja hivatalnok értelmiségi pozíciót töltött be. A helyi református elemi lányiskola elvégzése után intézményes továbbtanulásra nem volt lehetősége. 1842-ben a nevelői pályára lépett, báró Sztojka Imre (táblabíró, máramarosi követ) családjában kapott megbízást. A családdal együtt költözött az országgyűlés idejére Pozsonyba, majd Pestre, ahol további művelődési lehetőségekkel élt. 1846-ban Karacs Teréz közvetítésével a Teleki Blanka grófnő által alapított nőnevelő intézetben kapott nevelői állást. Az 1848-as forradalmi események után a Teleki Blankánál talált levelezés nyomán perbe fogták, Nagyváradon, majd Kufsteinban volt évekig fogságban. 1856-ban büntetésének idejének lejártával visszatért szülővárosába, Várady Gábor (országgyűlési képviselő, Lövei Klára unokatestvére) családjánál kapott alkalmazást. Kisebb lánynevelő intézetet hozott létre, melynek tevékenységét 1861-ben minisztériumi rendelet folytán megszüntették. 1863 után leginkább Kendilónán tartózkodott, ahol gróf Teleki Miksa (Teleki Blanka testvéröccse) gyermekeinek nevelésére kapott megbízást.³ Lövei Klára szövegelőállítási gyakorlatainak megismerésében több akadály is felmerül, melyek közül a tudományos feltáratlanságot, egy egységes hagyaték hiányát, a büntetőperhez kapcsolódó, azt megelőző iratmegsemmisítést, valamint az anonim publikálás korabeli konvencióját említeném. Mindezek mellett a feltételezhető szerzői szándék és óvatosság is nehezíti a kutató munkáját.

Felmerül a kérdés, hogy milyen körülmények és milyen társadalmi kapcsolatok tették lehetővé e szövegek megszületését és nyilvánosságra jutását. Az eddig feltárt szövegek és adatok arra mutatnak rá, hogy kapcsolathálója messze túllépett a családon, a rokonságon és a helyi társadalmon. Műveltsége, mobilitása és írásgyakorlatai is mintha nem illeszkednének teljesen kora és környezete kultúrájába. Szerzői pozícióját és az irodalmi piacra való belépését segítették egyrészt a szülővárosában kialakított (és a rokoni szálak által eleve adott), másrészt a nevelői munkavállalás által kialakított új kapcsolatok. Karacs Terézzel, a Teleki fivérekkel és a párizsi magyar emigrációval való szoros összeköttetéseiből, élettörténetének különböző mozzanataiból kifolyólag sajátos individuális tudatra és mintaként működtetett műveltségre tett szert. A magasabb rangú nemesi és értelmiségi körökben ugyanakkor a számára fiatal korban elérhető (intézményes) oktatás szűkössége ellenére írástudása meglepően termékeny készséggé vált.

Szövegeit négy csoportba soroltam. (1) Az írás privát gyakorlatának megismerésében fő forrásként a személyes levelezésre támaszkodhatunk.

Ilyen téren korábban Sáfrán Györgyi végzett feltáró munkát. Harmincegy levelét ismerte, melyeket más dokumentumokkal és írásokkal együtt 1963-ban közölt.⁴ Kézirat formában maradtak még fenn levelei, melyek közül mind ez ideig további tizenötöt sikerült beazonosítanom. Az újabban előkerült levelek nem csupán az írás-, hanem az olvasási szokásokat illetően is fontos adatokat tartalmaznak, hiszen több szerkesztővel, íróval, publicistával kezdeményezett vagy tartott fenn levelezés által kapcsolatot.⁵ (2) A privát és a nyilvános szféra közötti átmenet szövegeként értelmezem Lövei Klára kufsteini jegyzeteit. Célja adatok közvetítése volt Jules Michelet francia történetírónak, nyersanyagot igyekezett szolgáltatni egy nyilvánosságra szánt műhöz, Teleki Blanka életrajzához.⁶ Más hasonló, rövidebb életrajzi jegyzetek, portrék írásának gyakorlatáról a haditörvényszéki perirat is árulkodik. (3) A harmadik kategóriát Lövei Klára fordításai képezik. Jules Michelet egy természetrajzi regényének fordítása önálló kötetben jelent meg 1868-ban,⁷ később Józef Ignacy Kraszewski lengyel író egy elbeszélését és egy drámáját ültette át magyar nyelvre.⁸ (4) Utoljára az újságírói tevékenységét említem, amelyet kisebb-nagyobb intenzitással három évtizeden keresztül fejtett ki.

Mennyiségi kritérium alapján nem tűnt ki kora nőszerzői köréből, hiszen az 1860-as, 1870-es években a nők már fontos szereplőivé lettek az időszaki kiadványok intézményrendszerének. Ha viszont azon kérdés felől közelítünk munkásságához, hogy miről írhattak és írtak nők a 19. században, szövegeinek megismerése a kérdésre adott válaszaink palettáját bővítheti. Lövei Klára tematikára vonatkozó választásai részben illeszkednek a kor női újságírásának tágabb kontextusába, melyben gyakoriak a műkiállítás-, a hangverseny-, a divatleírások. A technológia iránti érdeklődése viszont úttörőnek tekinthető. Eddigi tudásunk alapján kijelenthető, hogy ő az első női tudósító, aki világhiállítások látogatójaként nyomatásban nyilvánosságra hozta tapasztalatait nem kerülve el az ipari és technikai újításokra, a pavilonépítkezésre való reflektálást sem. Ilyenfajta fellépés a korban női szerzőtől, ha nem is egyedülálló, mindenképp különös.⁹ Külön tárgyalást érdemel, hiszen nem volt gyakori a korban, hogy sajtós tevékenységén keresztül Lövei Klára egyrészt bekapcsolódott a kor nemzetiségi vitáiba, másrészt a történeti tárgyú írásaiban a forradalom és a szabadságharc történetének női elbeszélését kísérelte meg.

Újságírói tevékenységét a *Máramaros* politikai és társadalmi hetilapnál kezdte. A lap női szerzői közül az első, saját generációjának egyetlen női képviselője volt, harminc éven keresztül folyamatosan hozzájárult az orgánium tartalmához.¹⁰ A hetilap első évfolyamainak tartalmából általam készített adatbázis lekérdezésével, a rendelkezésemre álló szakirodalom és az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisban végzett digitális kereső segítségével mindeddig összesen 125 szöveget sikerült beazonosítanom, melyeknek közel kétharmada a *Máramaros*ban, egyharmada pedig más kiadványban (a *Magyar Polgárban*, *Ellenzékben*, *Budapesti Hírlapban*, *Magyar Géniuszbán*, *1848–49. Történelmi Lapokban*, *Fővárosi Lapokban*, *Esztergom és Vidékében*, *Pesti Naplóban*, *Vasárnapi Újságban*, a *Hazánk* történeti közlőnyben) jelent meg.¹¹ A *Máramaros* munkatársaként a tárca- és a levelezés rovatban jelentek meg írásai. Tevékenysége lokális fókuszú volt, ugyanakkor a nemzet pallérozódásának nagyszabású tervébe illesz-

kedett. Szövegeinek tartalmát és stílusát a *Máramaros* (nagyrészt férfiúi) olvasóközönségéhez, annak vélt elvárásaihoz igazította. A levelek egy része tudósítás jellegű, más része emlékezéseket tartalmaz. Különböző városi helyszínekről (Párizs, Bécs, Pest vagy Kolozsvár), illetve a Teleki család két birtokáról, Kendilónáról és Hosszúfalváról írt. Tudósításai sajátosak a lap kontextusában, mind a témaválasztás, mind a történetekhez és a leírásokhoz fűzött értelmezések tekintetében. Tartalmuk és morális természetük a kiegyezést követő modern kori országépítés politikai és gazdasági elitjének önálló és magyar jellegzetességeket hangsúlyozó politikai programjába íródik bele, az e program által sugallt gazdasági, társadalmi, kulturális jövőképet közvetítette a lap olvasóinak. Ugyanakkor, miközben a nagyvárosi és világiállítások mediális terében szerzett tapasztalatokról írt, a modern, gyors ütemben változó világ tereinek szubjektív megtapasztalásához kínált orientációs mintákat és narratív sémát. Nem direkt iránymutatás, hanem beágyazott üzenetek által igyekezett ezt elérni. Stílusa a hétköznapi közvetlen, beszédszerű hangvétel és az arisztokratikus finom, modoros stílus között helyezhető el.

Miért és hogyan művelte tehát Lövei Klára a zszurnalisztikát? Hogyan illeszkedett íráshasználata a kor gyakorlataiba, a női újságírás hivatásosodásának folyamatába vagy a különböző kulturális és politikai törekvésekbe? További adatok és kutatások szükségesek e kérdések megválaszolásához. Az viszont már látszik, hogy a nemzetépítés 19. századi folyamatának és a század második fele sajtós expanziójának kontextusában Lövei Klára az újságírást – a korábbi hagyományokhoz híven – közösségi célú tevékenységként élte meg, ugyanakkor írásai az adott szöveggörnyezetben az újdonság (és modernitás) jegyeit is hordozták. Levelei politikai üzenetet tartalmaztak: az újságírás által a kor kultúrpolitikai kérdéseinek nyilvános vitáiba kapcsolódott be. Írásaiban néhány olyan lehetőséget és szerepet mutatott fel, melyek által a politikai döntéshozatalból kizárt társadalmi csoportok is részt vehetnek a nemzetépítésben. Az újságírás gesztusa – akárcsak a nevelői és fordítói tevékenysége – is ekként értelmeződik önreflexióiban.

■ JEGYZETEK

1. Vezetéknévnek többféle helyesírása közül a jegyzetben mindvégig a **Lövei** változatot használtam, mivel ő maga (személyes levelezésben, a teljes nevével megjelölt, újságban megjelent szövegeiben és az önálló kötetként megjelent fordítása címlapján) is leginkább ebben a formában használta. Az anyakönyvi bejegyzés szerint édesapja nevének alakja Lövei Lövey József, gyászjelentésében a lövői és lövőpetri Leövey Klára alak szerepel. A *Máramaros* politikai és társadalmi hetilap munkatársaként szövegei L. K. monogrammal jelentek meg.
2. A kiegyezés korában induló, majd a dualizmus korában folyamatosan megjelenő *Máramaros* (1865–1944) a korszak magyar nyelvű vidéki politikai hírlapírásának egyik legállandóbb sajtóterméke. Indulásától 1885-ig a lap szerkesztője Szilágyi István, a máramarosszigeti református főiskola igazgató-tanára.
3. Taba István: *Lövei Klára*. In: Felkai László (szerk.): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Bp., 1959. 5–44.
4. Sáfrán Györgyi (szerk.): *Teleki Blanka és köre: Karacs Teréz, Teleki Blanka, Lövei Klára*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1963. 523–582.
5. A levelek címzettjei között: Jókai Mór (A Hon szerkesztője), Kubinyi Lajos (a Magyar Ujság szerkesztője), K. Papp Miklós (a Magyar Polgár szerkesztője), Lévy József, Táncsics Mihály, Hentaller Lajos stb. Továbbá a *Vasárnapi Ujság* szerkesztői üzeneteiben találni hozzá címzett válaszokat.
6. Michelet nem írta meg a tervezett életrajzot, később P. Szathmáry Károly dolgozta fel, formálta ke-rek történeté, és tette közzé a jegyzeteket. Ld. P. Szathmáry Károly: *Gro f Teleki Blanka e Tetrajza*. Révai Testvérek, Bp., 1886.
7. Michelet Jules: *A tenger*. (Ford. Lövei Klára) Emich Gusztáv, Pest, 1868.
8. „Május harmadika” *Krazcewsky lengyel színműve*. Ellenzék 1886. július 23. (165. sz.) 657.

9. Az 1867-es Párizsi Világkiállítás női leírásaként (és kuriózumként) a szakirodalom a párizsi emigrációban élő De Gerando Ágostné gr. Telesi Emma ifjúsági olvasmányként Párizsban kiadott, az *Antonina és Attila* sorozat 6. kötetét ismeri. Gyümölcsöző lehetne a szöveg Lövei írásaival való összevetése, együttes tárgyalásuk. Keletkezésük története is nagy valószínűséggel összefonódik. Telesi Emma korábbi, az 1862-es londoni kiállításon szerzett tapasztalatainak a sorozat negyedik kötetében adott hangot. Ezek jelenthették a fő mintát Lövei Klára számára. Ld. Székely Miklós: *Az ország tükei. Magyar építéssel és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az osztrák–magyar monarchia korának világkiállításain*. CentrArt, Bp., 2012. 66–67. Továbbá Gál István: *A homályból. Telesi Emma életéről és műveiről*. Irodalomtörténet 1976. 4. sz. 910–951. Időszaki kiadványban világkiállításról gr. Telesi Emma tollából egy szöveget ismerünk, az 1878-as párizsi tárlatról szóló tárcáját. Ld. De Gerandoné gr. Telesi Emma: *A nemzetek utcája a párizsi világtárlaton*. Vasárnapi Ujság 1878. november 3. (44. sz.) 696–699.

10. A *Máramaros* hetilapnak hetvenöt éves fennállása alatt több (eddig tudásunk alapján tizenhét) női munkatársa volt, akik közül Lövei Klára lépett fel elsőként 1866-ban. A lapban 1890 után párhuzamosan több női szerző is közölt írásokat. Közülük Krúzselyi Erzsébet, Jörgné Draskóczy Ilma, Unger Ila (Alba Nevis), Szerelmehegyi Tivadarné Móczár Jolán (Stella) szépíróként is jelentkeztek, néhányan pedig, mint Barkóczy Dömök Antónia, Andreánszky Olga, Pállné P. Cecil a Máramarosszigeten már hagyománnyal rendelkező intézményes nőnevelés szakmai köréből kerültek ki. Ld. Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok. Magyar Színház–Napkelet*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1979. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei, A. sorozat 14–16.) 1280–1285.

11. A kutatás és a szövegek jegyzékének elkészítése még folyamatban van. Valószínűnek tűnik, hogy a jövőben további szövegek bukkannak fel, illetve anonim szerzőségű szövegek válnak nevéhez hozzárendelhetővé.

ILYEFALVI EMESE

NÉPRAJZ ÉS KÖZÖSSÉGI TUDOMÁNY 2.0

■ A néprajztudomány hosszú ideig mellőzte annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy milyen hatással lesz a populáris kultúrára, ha egy adott mű visszajut a kutatókhoz: hogyan viszonyulnak majd a falubeliek a publikált néprajzi gyűjtésekhez, hogyan olvassák a róluk szóló etnográfiai leírást? A 2000-es évek elején Keszeg Vilmos foglalta össze a jellemző habitusokat, a néprajzi gyűjtésben mint kitalált hagyományban való részvétel lehetséges motivációit, valamint a művel való találkozás büszkeségtől („Ezek vagyunk mi, a könyv rólunk szól!”) a felháborodásig (kinek van jog a nyilatkozni, milyen témáról illik írni) terjedő érzelmeit.¹

Milyen változást hoztak és hoznak e körforgásba a népi kultúra örökségének digitális adatbázisai, az internethasználat mindennapivá válása, a webkettes technológia, a különböző közösségimédia-felületek? Közép- és kelet-európai viszonylatban a kérdés a 2010-es évek végére vált aktuálissá. Az elmúlt tíz évben ugyanis robbanásszerűen lepték el az online tereket a különböző néprajzi, népzenei, illetve egyéb szellemi kulturális örökség tematikájú digitális adatbázisok. A BTK Zenetudományi Intézet több mint 12 000 óranyi hangfelvételt (több mint 200 000 dallamot), a BTK Néprajztudományi Intézet „Kelet–Nyugat” Vallásetnológiai Kutatócsoportja több mint 80 000 hiedelemszöveget, a budapesti Néprajzi Múzeum pe-

A jegyzet a Nemzeti Kutatási és Innovációs Hivatal – NKFIH 132535 és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.